

7. Пономарев Я.А. Психология творчества: Избранные психологические труды / Я.А. Пономарев. – М. – Воронеж: МОДЭК, 1999. – 480 с.
8. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.07 / Н.Ф. Шевченко; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 34 с.

The article discloses the concept of “professional consciousness”, presents the main elements and parameters of professional consciousness of students-psychologists. The peculiarities of formation of professional consciousness of the students-psychologists during professional training in the UNIVERSITY. This characteristic of the professional consciousness as a subjective component of the profession, demonstrated the mechanism of the objective of the transition of the professional consciousness in the professional activity. The structure of professional consciousness of the future psychologist. The peculiarities of the development of professional consciousness of the future psychologist in the process of his education in the UNIVERSITY.

Key words: the profession, professional conscience, professional activity, aspects of professional consciousness, the structure of professional consciousness, professional training of students-psychologists.

Отримано: 2.02.2012 р.

УДК 316.614: 364.26

О.О.Ставицький

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СТАВЛЕННІ ДО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкриваються та уточнюються поняття “гандикапізм”, “гандикап” та “гандикапність”. Здійснено аналіз емпіричного дослідження проявів гандикапності у жінок та чоловіків стосовно людей з особливими потребами.

Ключові слова: гандикапізм, гандикап, гандикапність, інвалідність.

В статтє раскрываются и уточняются понятия “гандикапизм”, “гандикап” и “гандикапность”. Проведен анализ эмпирического исследования проявлений гандикапности у женщин и мужчин по отношению к людям с особенными потребностями.

Ключевые слова: гандикапизм, гандикап, гандикапность, инвалидность.

Постановка проблеми. Інвалідність є предметом дослідження багатьох наук: медицини, соціальної роботи, фізичної реабілітації тощо, кожна з них вивчає свій предмет відповідно до своїх методів дослідження. Сьогодні проблема психологічних аспектів інвалідності – гандикапізм, гандикап, гандикапність (без вживання цих термінів) – вивчалася лише в межах спеціальної психології та педагогіки, де основна увага приділялась психологічному дизонтогенезу та видам порушень психічного розвитку, відхиленням від норми психічного розвитку дітей з вродженими або набутими дефектами сенсорної, інтелектуальної, емоційної сфер. Інваліди є членами різних вікових, гендерних та етнічних груп, проживають у різному соціальному оточенні – в сім'ї або в умовах стаціонару, залишаються поза увагою психологів, незважаючи на наявне соціальне замовлення [5, с. 3].

Річ у тім, що інвалідизована людина існує у суспільстві (сім'ї, навчальній, трудовій групі тощо), вона спілкується із родичами, друзями, знайомими, з представниками медицини, сфери обслуговування тощо. А враховуючи те, що в Україні кожна десята людина має статус інваліда та тенденція щодо росту цього показника – невтішна (враховуючи економічну, соціальну, політичну кризу), не помічати наявну соціально-психологічну взаємодію членів суспільства з інвалідизованою його частиною стає неможливо. Саме тому ми здійснили спробу [6] розкрити суто психологічний зміст понять “гандикап”, “гандикапізм” та ввели нове поняття “гандикапність”.

Враховуючи це, метою статті є виявлення впливу різних соціально-психологічних чинників на розуміння суспільством проблем та психології людей з особливими потребами; з'ясування рівня сформованості рис гандикапності стосовно інвалідизованої частини суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теоретична частина. Поняття гандикапу та гандикапізму знаходиться на початковому етапі наукового становлення та практично не досліджене. Зустрічаються різні тлумачення “гандикапу” (англ. *handicaps*). Його трактують як перегони, спортивні змагання, в яких більш слабким учасникам з метою збільшення їх шансів на успіх надається фора [1]; спосіб відображення лідерства на попередніх етапах, яке виражається у більш ранньому виході на старт на наступних етапах [2].

З власне психологічної точки зору, це поняття пояснюється як стан, при якому поєднання фізичних, розумових, психологічних та соціальних якостей людей з особливими потребами ускладнює

процес пристосування, не дозволяючи їм досягнути оптимального рівня розвитку і функціонування [4]. Тобто гандикап – це психологічний комплекс, індивідуальне, внутрішнє прийняття себе людиною з особливими потребами, деформований образ “Я” під впливом функціональних обмежень особистості. Л.С. Виготський називав цей феномен “повною недовершеністю або соціальною інвалідністю” [3, с. 73].

Слід відрізнити інвалідність – фізична або психічна вада, що порушує функціонування індивідуума, від гандикапу – певного комплексу соціальних і психологічних реакцій на цей стан.

Інвалідність не обов’язково передбачає комплекс гандикапу. Неповносправна людина може відчувати свою неповноцінність, несхожість на інших, меншовартість, що призводить до руйнації її стосунків із суспільством, зменшення соціальної активності, самоізоляції.

З іншого боку, людина з особливими потребами може відчувати себе повноцінним членом суспільства, бути соціально адаптованою та мати можливості для самореалізації. В даному випадку інвалідність не є провідною характеристикою, яка зумовлює перебудову “Я-концепції” людини, та зазвичай не впливає, на спосіб її життя та специфіку самоствавлення.

Р. Корсіні (Raymond Corsini) та А. Ауербах (Auerbach) поняття “гандикапізм” тлумачать як забобони стосовно осіб з певними відхиленнями від норми, тобто воно стає, таким чином, різновидом расових і гендерних стереотипів, що існують у нашому суспільстві як у відкритих, індивідуальних й інституціональних, так і в прихованих, латентних формах [4].

Ми погоджуємось із цією думкою та поняття “гандикапізм”, трактуємо як суспільне явище, що актуалізується за рахунок негативних уявлень про неповносправних. Такі погляди містяться в суспільній свідомості, а також виявляються на несвідомому рівні як колективне підсвідоме (архаїчні стереотипи), які функціонують за рахунок архетипів.

У процесі дослідження, поряд із терміном “гандикапізм”, що розглядається як суспільне явище, тенденція до негативного оцінювання та ставлення щодо людей з обмеженими можливостями, яке виявляється в суспільстві та функціонує на рівні соціальних установок і стереотипів, ми виділяємо поняття “гандикапність”, розглядаючи його як характерологічну рису особистості. Тобто, з огляду на *індивідуальний* прояв соціальної установки гандикапізму, гандикапність – це *рису характеру*. З точки зору *суспільних (групових)* проявів гандикапізму, ми

погоджуємось із позицією Р. Корсіні та А. Ауербаха щодо трактування цього поняття як *соціальної установки, певних хибних поглядів щодо людей з особливими потребами*.

Аналізуючи всі описані в психологічній науці риси характеру, ми побачили, що ставлення до людей з інвалідністю розкривається через такі характерологічні терміни, як жорстокість, інтолерантність, байдужість, черствість, агресивність тощо. Ці та інші поняття використовуються і для характеристики людей, які цілком здорові та не відносяться до категорії неповносправних. Коли ми говоримо про доброту, акуратність, чесність тощо, ми з самого терміна чітко розуміємо предмет (об'єкт), до якого висловлюємо своє ставлення. Терміну, який виражає ставлення ж до людей з обмеженими можливостями не існує. Тобто, ставлення якимось виражається, а описується через загальні поняття, власної назви така риса характеру не має. Саме тому ми, вивчаючи гандикапізм як категорію, що охоплює велику багатогранність взаємовідносин, які пов'язані з соціумом, людьми та інвалідами, запропонували власний термін, який конкретизує ставлення саме до людей з інвалідністю – гандикапність. Отже, коли ми говоримо, що індивід є носієм гандикапності, то чітко розуміємо, що це є негативне ставлення до людей з певними вадами, а не до будь-кого іншого.

Отже, гандикапність *це індивідуально-психологічна властивість, яка виявляється в поведінці, емоційних станах та експресивних реакціях щодо людей з вадами фізичного або психічного розвитку*. Тобто, з огляду на *індивідуальний* прояв соціальної установки гандикапізму, гандикапність – це *риса характеру* [6, с. 34 – 35].

Практична частина. З метою емпіричного вивчення рівня сформованості гандикапності у членів суспільства ми розробили комплексну систему діагностики даного явища за допомогою ряду методів. У цій статті ми зупинимось лише на одній із них: методика ситуативного моделювання ставлення до інвалідів, яка містить набір із 30 ситуативних завдань.

В основі побудови методики лежить проєктивний принцип, тобто стимульний матеріал має невизначений, нечіткий, розмитий характер, що дозволяє обстежуваному вільно проєктувати на нього свої підсвідомі думки та переживання. Методика поєднує в собі принципи побудови, властиві групі проєктивних методик, типу “Незавершені речення” та “Закінчення розповіді”, і спрямована на виявлення ставлення до неповносправних з урахуванням таких його компонентів, як когнітивний, емоційний та поведінковий. Для цього обстежуваному пропонується уявити, щоб він думав, відчував

та хотів зробити в різних ситуаціях взаємодії з людиною, що має певні вади.

При здійсненні якісного аналізу даних методика дозволяє виявити ряд особистісних рис та емоційних станів, що виникають при взаємодії з інвалідизованими людьми, зокрема: гнів, відраза, презирство, страх, сором, ворожість, тривога, егоїзм, прагнення до домінування, антипатія, інтолерантність, упередження, нерозвинена емпатія, депресивні стани.

Кількісний аналіз даних здійснюється відповідно з ключем та дозволяє виявити, є ставлення людини до неповносправних позитивним, негативним чи невизначеним.

Також за допомогою даної методики можна спрогнозувати, чи буде оптант поводити себе агресивно при взаємодії з інвалідизованими й визначити, в якій формі буде ця агресія проявлятися.

Узагальнені результати проведеного дослідження можна представити у формі діаграми (рисунок 1), де за кожною шкалою показано середній бал ставлення до інвалідизованої частини населення чоловіками та жінками.

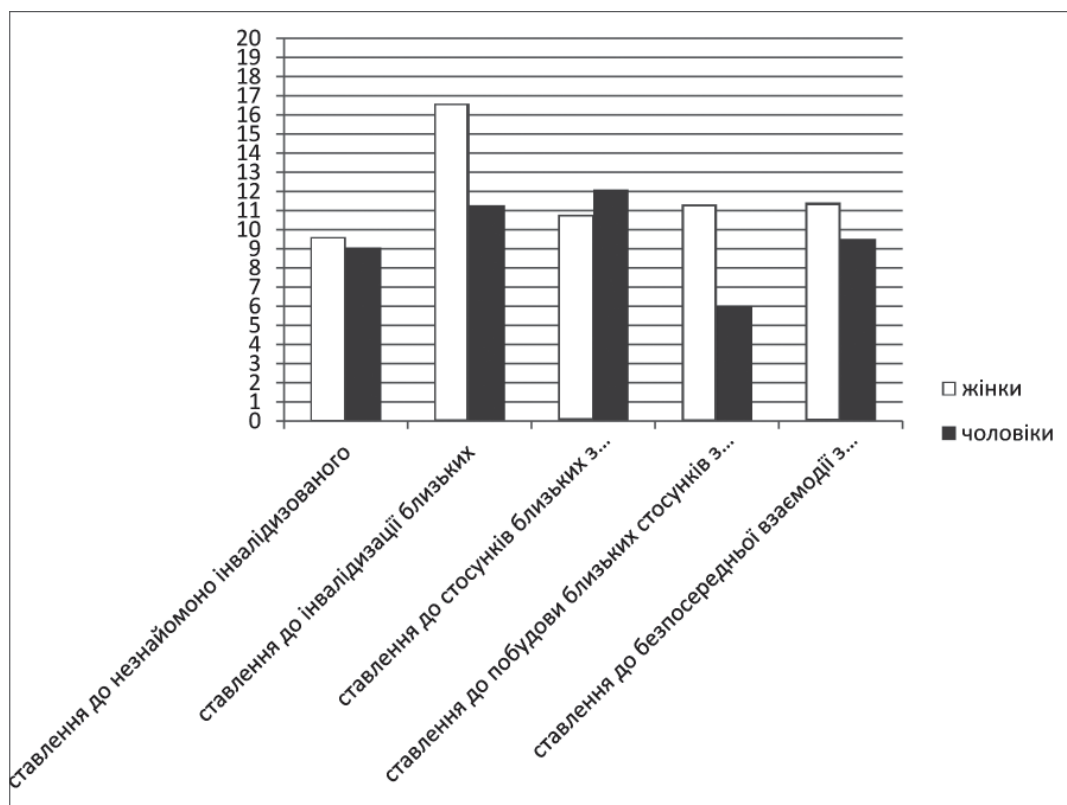

Рисунок 1. Узагальнене ставлення жінок та чоловіків до інвалідизованого населення

(n = 472, з них жінок – 247, чоловіків – 225)

Найбільша кількість респондентів (як чоловіків, так і жінок) проявляє нейтральне (від 5 до 15 балів. У рамках цього діапазону:

чим вищий бал, тим вищий прояв гандикапності в оптантів за шкалою.) ставлення до взаємодії з інвалідами. Вони не проти контактів з ними, але воліли б обмежити таку взаємодію. Спілкування з інвалідами відбувається рідко, і лише при необхідності. Такі оптанти не бажають утворювати з інвалідами дружні зв'язки та почуваються тим краще, чим більшою є психологічна дистанція між ними.

Негативне (понад 15 балів) ставлення до взаємодії з інвалідами характерне у більшій мірі жінкам, ніж чоловікам. Вони прагнуть уникати будь-яких контактів з інвалідами, проявляючи гандикапність фобічного типу, оскільки контакти з людьми з обмеженими можливостями призводять до зміни емоційного фону, зниження настрою та суб'єктивного погіршення самопочуття. Уникнення взаємодії виступає як захисна дія, спрямована на збереження психічної рівноваги.

Для більш детального аналізу гендерних відмінностей ставлення до інвалідизованих представимо отримані дані у відсотковому співвідношенні. Результати представимо у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Гендерні відмінності ставлення до людей з функціональними обмеженнями за методикою ситуативного моделювання ставлення до інваліда (%)

Шкали	Ставлення		Позитивне		Нейтральне		Негативне	
	жінок	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок	чоловіків	жінок	чоловіків
узагальнений образ інваліда	7,94	12	77,06	76	15	12		
ставлення до інвалідизації близьких людей	2,13	6	33,85	51,6	64,02	42,7		
ставлення до стосунків близьких людей з інвалідами	5,02	9,06	72,91	73,44	22,07	17,05		
ставлення до побудови близьких стосунків з інвалідом	4,07	7,03	70,87	72,93	25,06	20,04		
ставлення до можливості безпосередньої взаємодії з інвалідом	15,27	20,54	76,39	74,42	8,34	5,04		

Аналіз показників за шкалою “Ставлення до незнайомого інваліда (узагальнений образ інваліда)” дозволяє визначити, що більшість обстежуваних, як чоловіків так і жінок, проявляють

нейтральне ставлення до інваліда, а його образ складається з невизначених та суперечливих характеристик.

Помітно, що більша кількість чоловіків, ніж жінок, позитивно сприймає незнайомого інваліда. Отже, в чоловіків сформовані такі уявлення про людей з обмеженими можливості, що дозволяють оцінити та усвідомити їх позитивні якості, тоді як жінки в більшій мірі підвладні впливу негативних стереотипів і проявляють меншу здатність до об'єктивної оцінки інваліда.

Серед опитаних, що негативно оцінюють незнайомого інваліда переважають жінки. У них образ людини з функціональними обмеженнями викликає значну кількість негативних емоцій, що сприяє приписуванню їм негативних рис та властивостей.

Яскраво помітні гендерні відмінності за шкалою "Ставлення до інвалідації близьких людей". Так, слабка реакція на інвалідацію значущої для опитаної особи виникає в більшій кількості чоловіків, ніж жінок, що пов'язано зі ставленням респондентів до інвалідів в цілому. Жінки схильні приписувати людям з обмеженими можливостями такі риси, як залежність, неповноцінність, слабкість, нездатність про себе подбати та самореалізуватися в соціумі. Відповідно і звістка про інвалідацію близької людини сприймається як трагедія. Чоловіки ж оцінюють інвалідів як людей, здатних до адаптації та пристосування до життя в здоровому соціумі, тому змодельована ситуація набуття вади близькою людиною хоча і сприймається негативно, але стану афекту не викликає.

Значно різниться також кількість респондентів, що проявляють бурхливу реакцію на звістку про інвалідацію близької людини. Було виявлено, що саме жінки схильні до такого способу реагування, оскільки їм властива вразливість та емоційність. Більшість жінок відчують при цьому широкий спектр негативних емоцій та психічних станів, серед яких найчастіше проявляється відчай, депресивні стани, фрустрація, апатія, тривога щодо майбутнього. Такі респонденти не вірять в те, що неповносправний зможе влаштувати своє життя, проявляти соціальну активність, адаптуватися в соціумі.

Помірну реакцію ситуація інвалідації значущої людини викликає у більшості чоловіків, оскільки вони оцінюють можливості інвалідів більш об'єктивно, не схильні до драматизації та вірять в те, що людина з особливими потребами може жити звичайним життям, займатись суспільно корисною працею та мати широку сферу соціальних контактів.

За шкалою "Ставлення до стосунків близьких людей з інвалідами" як у жінок, так і в чоловіків переважає нейтральне

ставлення, тобто більшість оптантів не будуть чинити значних перешкод щодо побудови тісних відносин між значущою для них людиною та інвалідом, хоча така перспектива не викликає у них позитивних емоцій та думок.

Позитивне ставлення до такої взаємодії проявляє більше чоловіків, ніж жінок, що пов'язане з кращим ставленням чоловіків до інвалідів в цілому та здатністю до їх об'єктивної оцінки. Жінки ж рідко позитивно оцінюють перспективи такої взаємодії, намагаються застерегти близьку людину, вказуючи на негативні наслідки цих стосунків, труднощі, що їх супроводжуватимуть.

Негативне ставлення до стосунків близької людини з інвалідом переважає у жінок, чоловіки ж більш лояльно ставляться до можливості таких контактів, вважаючи, що значуща для них людина сама повинна зробити вибір, визначитись, з ким будувати стосунки, а з ким ні.

За шкалою "Ставлення до побудови близьких стосунків з інвалідом" більшість респондентів, як серед жінок так і серед чоловіків, проявляють нейтральне ставлення. Тобто оптанти допускають можливість тісних контактів з інвалідом за певних умов, але в більшості випадків прагнули б уникнути зближення з інвалідизованим. Виключення становить ситуація, коли людина набула інвалідності вже після встановлення близьких стосунків. У цьому випадку переважна більшість респондентів говорять про намір продовжити взаємодію, стверджуючи, що вада не стане перешкодою для їх спілкування та не змінить почуттів.

Негативне ставлення до тісних стосунків з інвалідом у більшій мірі характерне жінкам, ніж чоловікам. Вони не допускають можливості встановлення близьких контактів з людьми з функціональними обмеженнями, особливо, коли мова йде про одруження. Така перспектива викликає негативні емоції та уявлення, де інвалід виступає як тягар, людина залежна, з низьким рівнем життя, про яку потрібно постійно дбати. Не бажаючи брати на себе таку відповідальність, жінка уникає взаємодії з інвалідом, створюючи між ним і собою емоційну дистанцію. Натомість чоловіки оцінюють людину з обмеженими можливостями, перш за все, як особистість, що дозволяє створити об'єктивне ставлення до неї, побудоване на пізнанні її позитивних та негативних якостей. Якщо чоловік знаходить в такій людині риси, що йому подобаються, він допускає можливість створення з нею сім'ї.

Серед чоловіків більше осіб, що проявляють позитивне ставлення до тісних контактів з інвалідом. Вони готові до встановлення дружніх та більш близьких стосунків з людиною з

особливими потребами, оскільки бачать в ній, перш за все, людину, не акцентуючи увагу на наявній ваді, особливо, якщо вона не є візуально вираженою.

За шкалою “Ставлення до можливості безпосередньої взаємодії з інвалідом” спостерігається найбільший прояв позитивного ставлення, порівняно з показниками інших шкал. Це свідчить про високу готовність респондентів контактувати з інвалідами, підтримуючи з ними певну психологічну дистанцію. Такі контакти носять офіційний характер, передбачаючи взаємодію з інвалідом на робочому місці, або ж надання йому допомоги як виконання обов’язку. При виявленні гендерних відмінностей помітно, що позитивне ставлення до такої взаємодії в більшій мірі притаманне чоловікам. Думка про взаємодію з інвалідом не викликає в них негативних емоцій і переживань, їм притаманна висока готовність до співпраці з людьми з обмеженими можливостями, високий ступінь їх прийняття.

Висновок. Отже, аналіз достатньо репрезентативної вибірки дозволяє нам зробити ряд висновків:

– У суспільній свідомості панівним є нейтральне ставлення до людей з особливими потребами стосовно узагальненого образу інвалідизованої людини. Водночас, негативно ставляться до неповносправних вдвічі більше людей, ніж тих, хто їх образ сприймає позитивно. Практично 15 % населення є носіями виражених рис гандикапності.

– Чоловіки виявили більш високу толерантність до інвалідизованих, ніж жінки, хоча традиційно вважається, що жінки більш лояльні до неповносправних ніж представники сильної статі. Це можна пояснити тим, що чоловіки менше бояться та переживають страх при спілкуванні з людьми, які мають певні вади. Жінки більш емоційні, й тому ці показники у них дещо нижчі, ніж у чоловіків.

– Стосовно ставлення опитаних до інвалідизації близьких людей, то тут панівним є негативне ставлення – понад 52 відсотків (при позитивному – 2,23 %), що є яскравим свідченням факту небажання такого для своїх близьких особливо у жінок.

– У питанні ставлення до стосунків близьких людей з інвалідизованими та ставлення до побудови близьких стосунків з неповносправними також домінує перевага помірного та значного прояву гандикапності. Причому, це єдина шкала за якою показники гандикапності у чоловіків вищі, ніж у жінок.

– Дещо краща ситуація стосовно можливої безпосередньої взаємодії з людьми з особливими потребами – тут переважає нейтральне та негативне ставлення жінок і чоловіків до проявів гандикапності.

Перспективним напрямком дослідження є подальший аналіз досліджуваного явища в розрізі віку оптантів, їх освіти, місця проживання, професії.

Список використаних джерел

1. Большой энциклопедический словарь: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://referat.mirslovarei.com>
2. Википедия: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dic.academic.ru
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост., авт. вступит. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова; авт. комент. М. А. Степанова. – М., 1995. – С. 71 – 77.
4. Корсини Р. Энциклопедия психологии: [Электронный ресурс] / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_psy/Gandikap-6053.html
5. Психология инвалидности : хрестоматия / сост. О. В. Краснова. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 352 с. – (Серия “Библиотека психолога”).
6. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму: монографія / О.О.Ставицький – Рівне: Принт Хаус, 2011. – 376 с.

The article reveals and specifies the concepts of “handicaps”, “handicap” and “handicapping.” The analysis of empirical research of manifestations of handicaps in the women and men as to the people with disabilities realized.

Keywords: handicaps, handicap, handicapping, disability.

Отримано: 11.02.2012 р.

УДК 316.6: 159.922.73

О.Б.Столяренко

Особливості формування поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів

У статті подано характеристику та розкрито особливості формування поведінкового компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку. Аналіз запропонованих різними дослідниками поглядів